

VIVA ZAPATA: YAŞASIN TATAR ÇARIĞI

Hatice ŞİRİN

J. Steinbeck'in senaryosunu yazdığı, E. Kazan'ın yönettiği, M. Brando ve A. Queen'in oynadığı *Viva Zapata*'yı herkes izlemese de çoğu kişinin duyumuşluğu vardır. Film, Meksikalı köylü devrimci Emiliano Zapata'yı anlatır. Hiç okul yüzü görmemiş Zapata, Huerto'yu devirdikten sonra ele geçirdiği başkanlık sarayına girince "Burası insanın içini kötülükle doldurur." deyip köyündeki yoksul hayatına dönmüş ve 39 yaşında öldürülmüştür. "Yurdun ve halkın özgürlüğüne düşman olanlar, bu dava uğruna kendini feda edenlere her zaman haydut gözüyle bakmışlardır." cümlesini kurabilen bu "cahil köylü"nün soyadı (Zapata), İspanyolcada "bot" demek olan *zapato* sözcüğünden devşirilerek "ayakkabı tamircisi" anlamı kazanmış metonimik bir meslek adıdır.

İspanyol Kraliyet Akademisi Real Academia Española'nın (RAE) yayımladığı *Diccionario de la Lengua Española*'da sözcüğün Türkçe kökenli olduğu yazılı. Bu durum S. Nişanyan'ın dikkatini çekmiş ve sözcüğün peşine düşmüş. Nihayet Saadet Çağatay'ın *Karaçayca Birkaç Metin*'de "*Kazan lehçesinde köylünün giydiği ve bir nevi ıhlamur ağacı kabuğundan yapılmış olan ayakkabıya çabata denir.*" bilgisine ulaşmış. Fakat kelimeyi başka bir yerde bulamadığı için bu takibat kendi ifadesiyle çaresizlikle sonuçlanmış. Blogundaki 24.04.2013 tarihli "Hayalet Kelimelerin Peşinde" başlıklı yazısında "*Pes ettim. Vallahi çözedim. Siz şimdiye dek benim bir kelime hakkında böyle çaresiz kaldığımı gördünüz mü hiç? İşte oluyor.*" diyerek *zapata*'nın İtalyanca ve Fransızca biçimlerine değinip yazısını noktalamış.

Gerçekten de *zapata* Avrupa'da dolaşım hâlinde capcanlı bir sözcük: İtalyanca biçimi *ciabattan*ın telaffuzu *çabata*, anlamı "bir tür ekmek"; özgün anlamı ise "ev terliği". J. Ayto'nun 2002'de Oxford Üniversitesi Yayınları arasında çıkan *An A-Z of Food & Drink* adlı kitabının 77. sayfasında şunlar yazar:

“Zeytinyağı ve beyaz buğday unundan yapılan bir tür ekmektir. Uzun, yassı ve ayakkabıya benzeyen görünümünden dolayı, bu ekmeğe İtalyancada ‘terlik’ anlamına gelen *ciabatta* adı verilmiştir. İtalyancaya Türkçeden giren bir alıntıdır.”

Zapata ve *ciabatta*’nın Fransızca biçimi ise *sabot* sözcüğüdür. Bunlar sağlık personelinin giydiği beyaz ve lacivert renkli bildiğimiz sabo terlikleri. Türkçeye, Fransızca telaffuzu (*sabo*) ile girmiş. Fransızcanın online etimoloji sözlüğü <http://www.cnrtl.fr>’de sözcüğün 16. yüzyıldaki anlamı “tek parça ahşapın oyulmasıyla yapılan köylü ayakkabısı” olarak verilmiş. O hâlde bu terliklere bir tür takunya denebilir. *Sabot*, Arapçaya (*sabata*) ve başka Avrupa dillerine de girip yayılmış. Özellikle Hollanda’nın tahta saboları çok ünlü ve rengarenk desenli olanları turistik eşya mağazalarında satılır. *Sabot* sözcüğünden türeyen ve özgün anlamı “takunya üretimi” olan *sabotage* (sabotaj), “Sanayi Devrimi sırasında makinelerin kullanımı protesto eden işçilerin ayaklarındaki ahşap saboları makinelere atıp çalışmaz hâle getirmeleri”nden dolayı bambaşka bir anlam kazanmış. Fransız anarşist propagandist Emile Pouget’in *Le Sabotage* (1910) adlı broşüründe verdiği bu bilgi Fransızcanın etimoloji sözlüklerinde pek rağbet görmese de tüm dünyada popülerite kazanmış; hatta sözcüğün Fransızcadaki türevlerinden *saboter* (Türkçede *sabote etmek* olarak kullanılır), “bir işi bilinçli olarak engellemek” anlamıyla yaygınlaşmıştır.

Türk lehçelerinden Tatarcada *çabata*, Kazakça ve Karakalpakçada *şabata*, Çuvaşçada *şebada* biçimiyle yaşayan sözcük, Lehçe ve Rusçaya da geçmiş. M. Fasmer, Rus dilinin etimoloji sözlüğü *Etimologičeskij slovar russkogo yazıka*, 4. cilt, 31. sayfadaki *çebot* maddesinde Slav ve Roman dillerindeki biçimlerin

Türkçeden alıntılandığını ifade etmekle yetinir. Ancak Eski Türkçe metinlerde böyle bir sözcüğün olmaması ve Türk lehçelerinden sadece Kıpçak isoglosunda yaşaması, sözcüğün kökenine dair arayışların Fin-Ogur dillerinde yapılması gerektiğini akla getirir. Nitekim Maricede “ayakkabıcı” anlamında *çabatar* sözü bulunmaktadır. Tatar araştırmacı Adler Timérgalin’in *Söyimbike* dergisinin 2002/12 sayısında yazdığı “Çabataga medhiye hem mersiye” başlıklı makalesinde önemli bir ayrıntı vardır: “Tatar bilim adamlarına göre, Tatarlar çabata örmeyi Marilerden öğrenmiştir.” Timérgalin, Tatarların atalarının X. yüzyılda bile deri çizme giydiklerini, zamanla Ruslara verilen vergiden dolayı yoksullaşmalarıyla çabatayı öğrendiklerini Rus kroniklerindeki kayıtlarla şöyle anlatır: “*Kiev knezi Vladimir ve abisi Dobrinya, 985’te Volga*

kıyılarına ulaştıklarında esir düşen Bulgarları seyreder ve Dobrunya kardeşine “Prangalı esirlerin hepsi deri çizme giymiş, bunlar bize vergi ödemez, biz iyisi mi çarıklıları (çabatalıları) arayalım der.”

Çabata Tatarlarda ıhlamur ağacının liflerinden örülürdü. Tatar şair ve edebiyatçıların bir kısmı çabata örmeyi bilir ve eserlerinde sık sık çabatadan söz eder. Çabata yapabilen şairlerden biri olan Heslen Tufan, otobiyografisinde kaba saba Mordva çabatası değil, mükemmel Tatar çabatası örmekte ustalaştığını söyler. Bu bağlamda Mordvaların da bir Fin-Ogur halkı olduğunu hatırlamak gerek. Daha 30 yaşındayken ölen ve ardında muhteşem lirik şiirler bırakan Tatar şairi Hadi Taktaş’ın çocukluk arkadaşına ithafen yazdığı “Mokamay” şiirinde çabata, Mokamay’ın trajik hayatını simgeler: *Birge çabatalar ürip yörgeñ çakta / Sin ostarak minnen üreydiñ, / Minim matur idip ürelmavni / Buldiksızlığımnan küreydiñ. / Nik son bu bolay buldı eli / Niçik helaketiñi kürmeydiñ / Nik, Mokamay, soñ, sin tormuşıñni / Çabatañday matur ürmeydiñ!* Türkiye Türkçesi şöyledir: “Birlikte çabatalar örüp gezdiğimiz zamanlarda / Sen benden daha ustaca örerdin / Benim güzelce öremeyişimi / Beceriksizliğime bağlardın / Neden acaba bu böyle oldu ki / Niçin tükenişini görmedin / Neden Mokamay acaba sen hayatını / Çabatan gibi güzel örmedin?”

Timérgalin, mezkur makalesinde XIX. asrın ortalarına kadar Rusya’nın “çabatalı” olduğunu; onu hem kadınların hem de erkeklerin giydiğini, sadece Vladimir gubernasındaki Mıt köyünden Moskova’ya yılda 500 bin çabata gönderildiğini; Ruslarda çabatanın sağ ve sol ayaklar için ayrı ayrı örüldüğünü; Mordvalarda, Çuvaşlarda ve Tatarlarda ise çabatanın sağının solunun ayrıldığını anlatır. Bütün bu verilere, 18. yüzyılın birinci yarısında Hristiyanlığı reddetmeleri yüzünden sosyal statülerini ve mal varlıklarını kaybeden Tatar mirzalarının ironik biçimde “çarıklı bey; züğürt ağa” anlamında *çabatalı mirza* olarak adlandırıldığını da eklersek, çabatanın Tatar kültüründeki yeri tüm derinliğiyle görülebilir.

S. Nişanyan’ın yukarıda bahsi geçen yazısından sonra gelen okur yorumlarında bu sözcüğün Türkçedeki “çaput”la ilişkisi olabileceğini yazanlar; hatta Türkiye Türkçesi ağızlarında *çaputun* “ayağa sarılan bez parçası” anlamı taşıdığını bulanlar olmuş. Bunun üzerine Nişanyan 27.04.2013’te “Zapata Konusuna Devam: Bizden Hayalet Kaçmaz” başlıklı bir yazı daha yazarak, çabatanın Eski Türkçe *çap-* fiilinden bir türev olabileceğini, bu fiilin “kabaca dikmek, yamak” anlamını hesaba katarak dile getirir. Fakat ne yazık ki sözcüğü morfolojik olarak çözüme kavuşturamaz; zira sözcük *çap-* eyleminden geliyorsa bünyesindeki *-ata* ögesi nasıl açıklanabilir? Acaba Rusçadaki biçim (*çebot*), *çabata* değil

de *çaput* sözcüğü mü? Ve bu sözcük Fin-Ogur dillerinin Volga bölgesi konuşurlarınca (Mari, Mordva gibi) Rusçadan alıntılanıp bu dillerde *çabata* biçimine girmiş ve nihayet Tatarcaya bu yeni formatıyla geri dönen alıntı (reborrowing) olarak girmiş olabilir mi?

Kökeni hangi dil olursa olsun, *çabata* yüzyıllar boyu Tatar kültürünün ayrılmaz parçası olagelmıştır. 1950’li yıllara kadar milyonlarca köylünün temel ayak giyimi *çabata* olduğu için Tatarcada “*çabatalı Rusya*” deyiimi ortaya çıkmış. Tatarlar *çabatadan* uzunluk ölçüsü olarak da yararlanmış. Rusya’da *çabata* heykelleri bile var. Bunlardan biri Vologda oblastının Velikiy Ustyug şehrinde 2,5 metre yüksekliğinde kavak ağacından yapılmış olan, diğeri de Smolensk oblastının Vyazma şehrinde 1,5 metre yüksekliğindeki taştan yapılmış olan. Tatar araştırmacı Marat Abdullin, *Tatarstan yeşleri* gazetesinin 12.04.2014 sayısında “*Çabata heykelge layık*” başlıklı yazısında bu heykellerin resimlerini vermiş (<http://www.tatyash.ru/get.php?12067|52.htm>). Eylemlerini

XX. yüzyıl başlarında gerçekleştiren Tatarların Jesse James’i ünlü haydut ve at hırsızı Şekür Karak, çaldığı atların nallarından ses çıkmasından diye onlara *çabata* giydirmiş. Hatta “*çabata biyüvi*” adında bir halk dansı bile var Tatarların. Bu dansı merak edenler <https://www.youtube.com/watch?v=oC6207XrJpc> linkinden izleyebilir. Günümüzde sadece müzelerde görülen *çabatayı* Ural civarındaki müze, sinema, tiyatro ve turistik hediye dükkânları için ören az sayıda usta kalmıştır.

Sözcüğün İtalya, İspanya ve Fransız dillerine geçerken izlediği rota 13. yüzyıldan itibaren izlenebilir hâledir. Zira Fransa Kralı IX. Louis’in emriyle Orta Asya halklarını Hristiyanlaştırmak için 1253’te Altın Ordu Devleti’ne gidip Batu Han’la görüşen Rubruck ve ekibi başta olmak üzere, Volga bölgesini çok sayıda İtalyan, Alman, Fransız tüccar, misyoner ve seyyah ziyaret etmiştir. *Codeks Cumanicus*’un yazıldığı dönemde (XIV. yüzyıl) Özbek Han ve Berdibek Han’ın Venediklilerle yaptıkları ticaret anlaşmalarının iki dilli (Kumanca-Latine) olduğu ve *Codex*’in yazılma sürecinde bölgede uzun yıllar kalan İtalyan tüccarların kültürel ve filolojik alışverişlerden izole olamayacakları dikkate alınırsa, neo-Latin dillerde sadece *çabata* değil, başka Kıpçakça sözcüklerin bulunması sürpriz etkisi yaratmamalıdır.